

ks. Waldemar Chrostowski, *Entuzjazm i sprzeciw wobec Chrystusa. Listy do Siedmiu Kościołów Apokalipsy*, Kraków: Biały Kruk, 2019, wyd. 1, ss. 103.

„Oto Ten przeznaczony jest na upadek i na powstanie wielu w Izraelu, i na znak, któremu sprzeciwić się będą – a Twoją duszę miecz przeniknie” (Łk 2, 34–35). Słowa te wypowiedział Symeon do Maryi, gdy Ta przyniosła do Świątyni Jerozolimskiej swego Nowonarodzonego Syna. I nie sposób nie zauważyć, że trafnie opisują one całe życie Jezusa. Już bowiem w dniu Jego narodzin Izraelici podzielili się na tych, którzy przyjęli Go z miłością i entuzjazmem, jak Maryja (Mt 2, 11; Łk 2, 7), Józef (Łk 2, 4–7), pasterze (Łk 2, 8–20) i Mędrcy (Mt 2, 1–12) oraz na tych, którzy z przerażeniem słuchali wieści o Jego przyjściu na świat, jak Herod i mieszkańcy Jerozolimy (Mt 2, 3). Również w pierwszych dniach Jego mesjańskiej działalności Żydzi sukcesywnie zaczęli polaryzować się na tych, którzy z entuzjazmem odnosili się do Jego słów i czynów (Łk 4, 32) oraz na tych, którzy sprzeciwiali się Jego mowom i znakom (Łk 4, 28).

W Wieczerniku Jezus powiedział Apostołom: „Sługa nie jest większy od swego pana. Jeżeli Mnie prześladowali, to i was będą prześladować. Jeżeli moje słowo zachowali, to i wasze będą zachowywać” (J 15, 20). Ostrzegł ich zatem, że jak Jego misji – zgodnie z prorocstwem Symeona – naprzemiennie towarzyszyły entuzjazm jednych i sprzeciw innych, tak i ich służbie będą towarzyszyły.

Kościół, rozważając te słowa, nieustannie od wieków zachęca swoje dzieci, by pamiętały, że ich doczesnej pielgrzymce zawsze będą towarzyszyły chwile przeciwności i okresy względnego spokoju. A czyni to w postaci homilii, rekolekcji, katechez, wykładów i publikacji naukowych.

W gronie tych, którzy w naukowy sposób pochyliли się nad proroczymi słowami Jezusa, znalazł się również ks. prof. Waldemar Chrostowski, Autor recenzowanej książki *Entuzjazm i sprzeciw wobec Chrystusa. Listy do Siedmiu Kościołów Apokalipsy*, która nakładem wydawnictwa Biały Kruk, ukazała się w Krakowie w 2019 r. Już z tytułu jego monografii wynika, że pisząc ją, interesował się jedynie losami starożytnych Kościołów Azji Mniejszej. Że przyjrzał się ich początkowemu entuzjazmowi i stopniowemu zanikowi ich wiary. Że zwrócił uwagę na czasy ich swobodnego rozwoju i czasy prześladowań.

Swoją zaś publikację podzielił na kilka części, które zatytułował: *Listy do Siedmiu Kościołów* (= Wstęp; s. 7–26), *List do Kościoła w Efezie* (s. 27–36), *List do Kościoła w Smyrnie* (s. 37–48), *List do Kościoła w Pergamonie* (s. 49–60), *List do Kościoła w Tiatyrze* (s. 61–72), *List do Kościoła w Sardes* (s. 73–82), *List do Kościoła w Filadelfii* (s. 83–92) oraz *List do Kościoła w Laodycei* (s. 93–103). Warto się im przyrzeć.

Listy do Siedmiu Kościołów (s. 7–26) to tytuł Wstępu do recenzowanej książki. W rozdziale tym ks. prof. Chrostowski przypomniał, że ewangelizacja Azji Mniejszej rozpoczęła się już w dniu Zesłania Ducha Świętego (Dz 2, 1–13). Odnosił również, że Autorem listów do Kościołów Azji Mniejszej – jak i całej Apokalipsy – jest Jan Apostoł, który za czasów Domicjana (81–96 r. po Chr.) został zesłany na wyspę Patmos i tam, otrzymawszy wizję, spisał Apokalipsę – w tym wspomniane listy (Ap 2–3). Dalej Książd Profesor wyjaśnił, że kanoniczna kolejność listów do „apokaliptycznych” Kościołów (Ap 2–3) nie jest przypadkowa. W toku analiz wykazał, że jest ona odzwierciedleniem topografii Anatolii. Nadto dowiódł, że listy te mógł dostarczyć jeden goniec, który najpierw dotarł do Efezu, Smyrny i Pergamonu, a następnie kierując się na południowy wschód – do Tiatyry, Sardes, Filadelfii i Laodycei.

Pierwszą zasadniczą część swojej książki ks. prof. Chrostowski opatrzył tytułem *List do Kościoła w Efezie* (s. 27–36). Przypomniał m.in., że według legend Efez (grec. Ἔφεσος – Ephesos) został założony bądź przez Androklosa z Aten, bądź przez wojownicze plemię Amazonek. Wspomniał również, że miasto to było wielokrotnie podbijane i zdobywane przez obce wojska. W 546 r. przed Chrystusem podbili i przejęli je Persowie, a po nich kolejno Grecy (334 r. przed Chr.), Seleucydzi (III w. przed Chr.) i Rzymianie (II w. przed Chr.). Odnosił jeszcze, że w czasie okupacji rzymskiej miasto to przeżywało największy swój rozkwit, że było czwartym co do wielkości miastem Cesarstwa. Wyakcentował

również, że, a w Efezie pośród pogan mieszkali Żydzi. Miejscowi Żydzi, nawróceni na chrześcijaństwo, utworzyli pierwszy Kościół tego miasta, do którego Jan zaadresował list (Ap 2, 1–7). Analizując ten list, Autor książki uwydatnił, że zawiera on słowa pochwały i nagany. Pochwały, ponieważ Jezus – piórem swego Apostoła – pochwalił chrześcijan Efezu za wytrwałą wiarę (Ap 2, 3), z kolei nagany, ponieważ zarzucił im odejście od pierwotnej gorliwości (Ap 2, 4).

Druga część publikacji nosi tytuł: *List do Kościoła w Smyrnie* (ss. 37–48). W tej części ks. prof. Chrostowski zaprezentował m.in. dzieje Smyrny (grec. Σμύρνα – Smyrna). Najstarsze z miast Anatolii, powstała około 3000 r. przed Chr. Już około 1000 r. przed Chr. zamieszkiwało ją greckie plemię Eolów, a od VIII w. przed Chr. inne greckie plemię, plemię – Jonów. Miasto to było wielokrotnie podbijane i przejmowane przez obcych władców. Nadmieniał zatem, że już w 600 r. przed Chr. zostało podbite przez Lidyjczyków, a następnie przez Persów (VI w. przed Chr.), Greków (IV w. przed Chr.), Seleucydów (III w. przed Chr.) i Rzymian (II w. przed Chr.). Autor wyakcentował także, że Smyrna pod panowaniem rzymskim przeżywała największy swój rozkwit. Uwydatnił, że była wówczas zamieszkiwana przez 100 tys. mieszkańców i że słynęła z areopagu oraz licznych pogańskich świątyń, między innymi ku czci Kybele, Nemezis i cezara. Dodał jeszcze, że w jej granicach prężnie rozwijała się diaspora żydowska. Uwybraził także, że z grona tej diaspory rekrutowali się pierwsi chrześcijanie Smyrny – adresaci listu Jana (Ap 2, 8–11). Analizując zaś ten list, uwydatnił, że jest on laudacją skierowaną do miejscowych chrześcijan (Ap 2, 9–10).

W trzeciej odsłonie swojej dysertacji ks. prof. Chrostowski zajął się *Listem do Kościoła w Pergamonie* (ss. 49–60). Najpierw oczywiście przytoczył najbardziej kluczowe informacje dotyczące Pergamonu (grec. Πέργαμος – Pergamos). Między innymi wyakcentował, że najstarsze wzmianki na temat tego miasta zachodzą w rękopisach Ksenofonta (IV w. przed Chr.). Powołując się zaś na te zapisy, odnotował, że po śmierci Aleksandra Macedońskiego Lizymach – jeden z jego generałów – przejął to miasto i ufortyfikował je. Autor recenzowanej książki wspominał także, że mieszkańcy Pergamonu walcząc o niepodległość, bezskutecznie odpierali ataki Seleucydów (III w. przed Chr.) i Rzymian (II w. przed Chr.). Mocno wypuklił jeszcze, że w czasach okupacji rzymskiej w mieście tym w brutalny sposób wprowadzano kult cesarza. Udobitnił przy tym, że monoteistyczni Żydzi zdecydowanie omijali to miasto i nie osiedlali się w nim. I właśnie z tego powodu – kontynuował w swojej książce ks. Chrostowski – trudno dziś ustalić, w jaki sposób chrześcijaństwo pojawiło się w Pergamonie. Jedno jest jednak pewne, do zamieszkujących to miasto chrześcijan został skierowany list (Ap 2, 12–17). Autor recenzowanej książki analizując ten list, odnotował, że Jezus piórem Jana Apostoła pochwalił miejscowych chrześcijan za wytrwałą wiarę (Ap 2, 13), po czym zganił za tolerowanie fałszywych nauczycieli (Ap 2, 14).

Historia Tiatry (grec. Θιάτεια – Thiateira) i analiza listu do zamieszkujących ją chrześcijan, to treść czwartego rozdziału (ss. 61–72) opiniowanej dysertacji. W passusie tym jej Autor powołując się na świadectwo Pliniusza Młodszego (61–113 r. po Chr.), odnotował między innymi, że pierwotnie miasto to było kolonią wojskową o nazwie Pelopia, której założycielami byli Aleksander Macedoński i Lidyjczycy (IV w. przed Chr.). Wspomniał również, że w III w. przed Chrystusem kontrolę nad tym miastem przejęli Seleucydzi, których wiek później wyparli Rzymianie. Nadmieniał także, że w mieście tym obok pogan mieszkali Żydzi i chrześcijanie. Mocno wyakcentował jeszcze, że chrześcijanie Tiatry wywodzili się tak z pogaństwa, jak i judaizmu i że to do nich Jezus – piórem Jana – skierował swoje słowo. Analizując zaś to „słowo” (Ap 2, 18–29), ks. Chrostowski wykazał, że Jezus pochwalił swoich wyznawców za wiarę, miłość i posługę (Ap 2, 19), skarcił zaś za grzechy nieczyste oraz liczne apostazje tak jawne, jak i zakamuflowane (Ap 2, 20).

Piątą część swojej książki ks. prof. Chrostowski zatytułował *List do Kościoła w Sardes* (s. 73–82). W rozdziale tym wspominał między innymi, że początki Sardes (grec. Σάρδεις – Sardeis) sięgają II tysiąclecia przed Chrystusem. Wyakcentował także, że między 1200 a 700 r. przed Chrystusem miasto to przeżywało stagnację i chyliło się ku upadkowi. Dodał również, że około 700 r. stało się ono stolicą Lidyjczyków i odzyskało dawną świetność. Dalej Autor recenzowanej książki przypominał, że Sardes – podobnie jak wcześniej wzmiankowane miasta Anatolii – było wielokrotnie podbijane i zdobywane przez wrogów. Kolejno zdobywali je bowiem Persowie (VI w. przed Chr.), Grecy (IV w. przed Chr.), Seleucydzi (IV w. przed Chr.) oraz Rzymianie (II w. przed Chr.). Podczas dalszych ana-

liz nadmieniał jeszcze, że w czasach okupacji rzymskiej było ono zamieszkiwane przez kilkadziesiąt tysięcy obywateli zarówno pogan, jak i Żydów. Oczywiście mocno wyakcentował, że z grona Żydów nawróconych na chrześcijaństwo, rekrutowali się pierwsi wyznawcy Jezusa zamieszkujący to miasto, do których Jezus piórem Jana skierował słowa napomnienia i pochwały (Ap 3, 1–6). Napomnienia, bo zarzucił im między innymi wybiórcze stosowanie Ewangelii, źle pojmowaną samowystarczalność oraz brak zaangażowania religijnego (Ap 3, 1–3). Z kolei pochwały, bo wysoko ocenił nieskazitelną moralność niektórych chrześcijan tego miasta (Ap 3, 4–5).

Szósty rozdział opiniowanej książki nosi tytuł *List do Kościoła w Filadelfii* (s. 83–92). We fragmencie tym jego Autor mocno wyakcentował, że Filadelfia (grec. Φιλαδέλφεια – Philadelphia) była najmniej znaczącym „miastem Apokalipsy”. Przypomniął, że została założona przez Attalosa II (159–138 r. przed Chr.), króla Pergamonu, że w 133 r. przed Chrystusem Attalos III, inny król Pergamonu, przekazał ją Rzymianom. W toku analiz ks. prof. Chrostowski odnotował również, że w II wieku przed Chrystusem rdzenni mieszkańcy tego miasta, a mianowicie anatolijskie plemiona, zostali poddani hellenizacji i w efekcie przestali posługiwać się rodzimym językiem lidyjskim, a zaczęli mówić w κοινή (koine). Zostali również zmuszeni do oddawania czci bogom greckim. Autor recenzowanej książki nie omieszczał także wspomnieć, że kilkadziesiąt lat później Rzymianie zobowiązali ich do oddawania boskiej czci cesarzowi. Nadmieniał jeszcze, że w Filadelfii obok pogan mieszkali Żydzi. Zaryzykował nawet stwierdzenie, że niektórzy z miejscowych Żydów nawrócili się na chrześcijaństwo już w 30–40 r. n.e. I to do nich oraz do ich naśladowców Jan zaadresował list (Ap 3, 7–13). Analizując zaś ten list, Ks. Profesor podkreślił, że ma on formę laudacji (Ap 3, 10–12).

Siódmy, ostatni rozdział swojej dysertacji ks. prof. Waldemar Chrostowski zatytułował *List do Kościoła w Laodycei* (ss. 93–103). We fragmencie tym wyakcentował między innymi, że Laodycea (grec. Λαοδικεία – Laodikeia) pod względem wielkości była trzecim – po Efezie i Smyrny – miastem Anatolii, do którego Jan wysłał list. Podkreślił również, że miasto to założył syryjski władca Antioch II Theos (261–246 r. przed Chr.). Uwypuklił także, że w 192 r. przed Chrystusem Rzymianie odebrali je Seleucydowi i przekazali w zarząd Eumenesowi II, królowi Pergamonu, po czym w 133 r. przed Chrystusem włączyli je – na prawach wolnego miasta – do swojego Imperium. W toku dalszych analiz Autor opiniowanej książki odnotował jeszcze, że wszyscy mieszkańcy Laodycei żyli w dostatku wręcz dobrobycie, że w zdecydowanej większości byli politeistami, obok których koegzystowali Żydzi i judeochrześcijanie. I właśnie do judeochrześcijan tego miasta Jan skierował list (Ap 3, 14–22). Ksiądz prof. Chrostowski analizując ten list, odnotował, że był on ostrzeżeniem dla miejscowych chrześcijan, iż kara dla nich za ich „letnią wiarę” będzie potępienie wieczne (Ap 3, 15–16).

Podsumowując niniejszą recenzję, należy stwierdzić, że opiniowana książka *Entuzjazm i sprzeciw wobec Chrystusa. Listy do Siedmiu Kościołów Apokalipsy* to doskonała publikacja, jej zaś Autor, ks. prof. Waldemar Chrostowski – wybitny polski biblista – to doskonały pisarz, świetnie władający piórem, piszący językiem jasnym, prostym i rzeczowym. Nie pozostaje więc już nic innego jak tylko zachęcić do lektury jego książki. A polecić ją można zarówno specjalistom (biblistom i teologom), jak i niespecjalistom (studentom teologii i zwykłym miłośnikom Biblii). Ubogaci ona bowiem warsztat naukowy tych pierwszych, a pogłębi wiedzę na temat Apokalipsy tych, którzy dopiero ją zdobywają.

Jarosław Ćwikła⁴

Prymasowski Instytut Kultury Chrześcijańskiej w Bydgoszczy

⁴ Zob. przypis 3.